

*Наталія Богданець-Білокаленко,
доктор педагогічних наук, професор,
завідувач відділу навчання мов національних меншин
Інституту педагогіки Національної академії педагогічних наук України
nataliabogdanets@gmail.com*

Ознайомлення дітей з пізнавальними текстами

У стислій нашій розвідці звернемо увагу на ознайомлення дітей з пізнавальною літературою. Адже саме при роботі з такими текстами дитина навчається сприймати і аналізувати наукову інформацію, вилучати її з художнього тексту. У процесі читання пізнавальних текстів основним є розуміння смислових зв'язків, істотних ознак, понять тощо.

Зазначимо, що пізнавальні твори поділяють на науково-популярні та науково-художні. Науково-популярні твори – це оповіді з інформацією пізнавального плану без залучення художньо-виражальних засобів. Сучасна дослідниця А.Ємець вдало формує визначення: «...це безсюжетні пізнавальні твори, основним завданням яких є розкриття певної системи знань, прищеплення бажання і навички користуватися доступною довідковою книгою». Натомість у творах науково-художнього жанрового різновиду інформацію науково-пізнавального плану поєднано з художніми прийомами (розвивається сюжет, є персонажі, вживаються художньо-виражальні засоби, здебільшого доступні дитині тропи). Письменник А.Давидов зазначав: «Своєрідність науково-художньої літератури для дітей полягає в тому, що письменникові, який працює в цій галузі, перш ніж сісти за письмовий стіл, треба прискіпливо, достеменно вивчити предмет своєї уваги, а якщо точніше – добре знати, про що пишеш. Недаремно ж науково-художню літературу називають «літературою факту», надто влучно називають, бо головні її достоїнства – наукова достовірність, а ще – дохідливість. Треба так розповісти про незвідане, щоб сухі формули чи складні наукові поняття стали не лише зрозумілими, а й зацікавили юного читача».

Отже, стає зрозумілою різниця між науково-популярною та науково-художньою літературою. Перший тип (науково-популярна) розширює кругозір читача з конкретної галузі знання завдяки детальним описам певних наукових фактів. Література другого типу (науково-художня) володіє не тільки інтелектуально-пізнавальною, а й естетичною цінністю. Такі твори містять художньо-виражальні засоби (епітети, метафори, порівняння), що, безперечно,

робить оповідь захоплюючою, цікавою та ще й виконує важливе завдання – виховання естетичної складової у духовному зростанні особистості.

У процесі вивчення науково-художніх творів акцент робиться на емоційно-образному сприйнятті матеріалу. При цьому сюжет науково-художнього твору спрямовує увагу читача більше на події, змальовані у творі, а не на його пізнавальну складову. Натомість науково-популярні твори більше акцентують увагу школярів на мислительній діяльності, розумінні зв'язків та закономірностей конкретного наукового питання.

Для дітей, звісно, цікавими є пізнавальні науково-художні твори. Але, якщо ми хочемо навчити дітей користуватися і вміти добувати наукову інформацію, – потрібно використовувати і науково-популярні.

У жанрі науково-художнього та науково-пізнавального оповідання працювали Олександр Копиленко, Оксана Іваненко, Майк Йогансен, Олена Пчілка, Катря Гриневичева, Антін Лотоцький, Анатолій Давидов; подекуди трапляються і в творчому доробку Михайла Коцюбинського, Григора Тютюнника, Михайла Слабошпицького та ін. До такого типу творів спорадично звертаються і сучасні письменники. У колі дитячого читання все більше з'являється науково-художніх творів. Це твори Надійки Гербіш, Зірки Мензатюк, Оксани Караванської, Тетяни Стус, Катерини Міхаліциної та інших.

Нагадаємо, що робота над художнім текстом на уроках читання складається з трьох етапів: «до читання», «під час читання», «після читання».

Так, на першому етапі вчитель може запропонувати дітям дати відповідь на кілька питань: Чим же відрізняються художні твори від науково-популярних? (У художніх творах автори відтворюють життя людей, їхні взаємини, змальовують картини природи) Назвіть твори які ми вивчали у попередніх класах, поділивши їх на художні і науково-пізнавальні.

У процесі роботи над *науково-популярним твором* учитель повинен на підготовчому етапі з'ясувати, що знають діти про той об'єкт чи явище, про які йтиметься в тексті. На підготовчому етапі потрібно провести бесіду (наприклад, про особливості існування, живлення кротів – перед читанням оповідання О.Копиленка «Кріт-неборака») із залученням ілюстративного матеріалу. Що ви знаєте про цю маленьку тварину, як і де вона існує, який образ життя вона веде? А чи зможете ви, не читаючи оповідання «Кріт-неборака» визначити це художній твір чи науково-пізнавальний?

Далі відбувається безпосереднє читання оповідання дітьми, виділення головної думки, знаходження наукової лексики.

Повторне перечитування і аналіз твору за питаннями і завданнями вчителя:

Яка головна думка твору? Знайдіть опис крота. Які особливості має будова його тіла? Чим це викликано? Зачитайте. Чим харчується кріт? Знайдіть тут наукову лексику (рентгенівським промінням, інженери, спеціальний екран, прилад, літальні апарати). Що було поштовхом до створення підземного метрополітену? Що для себе ви відкрили нового? Чи зможемо у цьому творі визначити ставлення автора до героя?

Чи погоджуєтеся ви з твердженням, що це оповідання є науково-популярним? Перевірте отриману на уроці наукову інформацію про будівництво метрополітену із інформацією в інтернеті та інших наукових джерелах. Або можна запропонувати дітям вдома разом з батьками завдання іншого плану: Підготуйте розповідь про те, як люди, спостерігаючи за природою, звертали увагу на особливості існування тварин і втілювали у техніці, науці? Намалуйте.

Треба зазначити, що науково-популярних текстів небагато. А проте вони необхідні дітям для кращого сприймання певних явищ, допомагають дивитися по-іншому та такі явища. Дітей вражають цифри, певні відомості, наукова термінологія. Ці твори готують учня для кращого засвоєння наукової інформації у середніх та старших класах, оскільки там з'являються нові предмети. Вчитель науково-популярні тексти може добирати самостійно для уроків позакласного читання. Може запропонувати дітям проєкту діяльність, наприклад, після прочитання твору Олени Пчілки «Сніг» (утворення, будова сніжинок, особливості, властивості снігу). Діти з точки зору фізики вдома разом з батьками шукають цікаву інформацію і розробляють власні проєкти, які згодом представляють на різних уроках (природознавства, образотворчого мистецтва, основах здоров'я).

Науково-популярні тексти є складними для сприймання дитиною і вчителю в цьому належить вирішальна роль. Наведемо ще кілька прикладів завдань під час роботи з науково-популярними текстами:

- словникова робота, спрямована на збагачення словника дітей: проведення словникових ігор, розв'язування ребусів, словниковий диктант;
- знайдіть у тексті пізнавального твору сполучення іменника з прикметником;
- згадайте будь-яке правило з української мови і на це правило знайдіть слова в тексті.

У підручниках з читання упорядники надають перевагу *науково-художнім творам*. Для прикладу візьмемо оповідання науково-художнього плану А.Давидова «Щаслива ознака». Після прочитання твору ставимо запитання загального плану (Про кого розповідається в оповіданні? Назвіть усіх персонажів твору. Доведіть, що проблемою повернення лелек у село займалися

односельці й учені, дорослі й діти. Як охороняли лелек, як рятували лелек у спеку? Поясніть, чому твір має таку назву, Визначіть основну його думку) і запитання спрямовані на вміння знаходити у тексті і виокремлювати наукову інформацію: Самостійно відшукайте в тексті всю інформацію про життя лелек. Доведіть, що прочитаний твір – науково-художній. Для цього розкажіть, з чого починалися події, як розвивалися, які почуття переживали діти, коли допомагали збудувати гніздо, вигодовувати пташенят, як вели спостереження, хотіли та дбали, щоб лелеки поселилися в їхньому селі. (Вчитель підводить дітей до думки, що саме так описуються події в художньому творі). А потім розкажіть, яку інформацію про лелек повідомив вам письменник. Розкажіть, що ви дізналися про лелек. Доповніть один одного.

Це були орієнтовні запитання, а кожен вчитель творчий. Можна, наприклад, запропонувати дітям скласти цитатний план до науково-художнього тексту. Дітям складно знайти головну цитату з певного фрагмента і нехай вони вчаться, вправляються, це полегшить їм роботу на уроках літератури в середній школі. Можна спробувати дати їм складніше завдання: перетворити опис у науково-популярний текст або доберіть антоніми (придумайте протилежний текст).

Пропонуємо ознайомити дітей з науково-художнім твором Надійки Гербіш «Мандрівка з Чарівним атласом» для дітей 3-4 класу та подаємо методичний коментар до опрацювання тексту. Оповідання можна знайти в інтернеті за підручником Н.Богданець-Білоskalенко та Ю.Шумейко «Українська мова. Читання. 3 клас», видавництво «Грамота», 2020, сторінка 129. <https://lib.imzo.gov.ua/wa-data/public/site/books2/pidruchnyky-3-klas-2020/1-Ukr-mova-3kl/Ukr-mova--Zakharychuk/Chitan-3kl-2ch-Biloskal.pdf>

Тема. Надійка Гербіш «Мандрівка з чарівним атласом».

Мета: поповнювати та розширювати активний словниковий запас учнів, удосконалювати навички свідомого та правильного читання, розвивати творче мислення, уважність та спостережливість, виховувати пізнавальний інтерес.

Перебіг уроку

I. Організація учнів до уроку.

II. Актуалізація опорних знань, умінь і навичок.

1. Гра «Вгадай слово».

- Об'єднайте спільним значенням подані слова.

- Знайдіть і покажіть їх на карті світу.

ІТАЛІЯ ЛИТВА ПОЛЬЩА ФРАНЦІЯ АВСТРІЯ

- Як називається збірник карт? Щоб дати відповідь на це запитання, з кожного слова візьміть третю букву.

2. Бесіда.

- Для чого використовуються атласи?
- Розгляньте сторінки атласів, які знаходяться у вас на партах. Придумайте одне цікаве запитання для своїх однокласників.

III. Мотивація навчальної діяльності. Повідомлення теми і мети уроку.

- Чи може атлас бути чарівним? На це запитання спробуємо відповісти, читаючи фрагмент оповідання Надійки Гербіш «Мандрівка з чарівним атласом».

IV. Сприймання й усвідомлення нового матеріалу.

1. Словникова робота.

Венеція
колонада
Гринвіч
Лондон
планетарій
хронометр

- Прочитайте слова.
- Прочитайте пояснення деяких із слів після тексту (дивись в підручнику).
- Назвіть власні іменники. Поясніть їх значення.

2. Читання першої частини тексту учнями.

- Назвіть головних героїв твору.

3. Аналіз першої частини тексту з елементами вибіркового читання.

- Якими ви уявили героїв твору? Опишіть.
 - Де опинилися герої? Завдяки чому? Знайдіть у тексті опис місця, куди потрапили герої.
 - На березі якої річки вони знаходилися?
 - Як ви зрозуміли, що таке обсерваторія? Знайдіть у тексті її опис і прочитайте.
 - Як можна опинитися одночасно в обох півкулях – Західній та Східній?
 - Що таке астероїд?
- ### **4. Читання другої частини тексту вчителем.**
- Що можуть ще побачити герої твору у планетарії?

5. Аналіз другої частини тексту з елементами вибіркового читання.

- Що нового ви дізналися з прочитаного тексту? Чи все зрозуміли?
- Що для вас було цікавим?
- Знайдіть і прочитайте фрагмент тексту, який би відповідав фото?
- Що ще зможуть подивитися у Лондоні герої твору?
- Що в оповіданні вигадане?
- За допомогою чого можна потрапити до іншої країни чи міста, не виходячи з дому?

6. Уявна подорож.

- Випишіть із тексту власні іменники. Підкресліть з них ті, які означають назви міст. Здійсніть подорож до одного із них (на вибір), використовуючи Google-карту.

V. Закріплення вивченого матеріалу.

1. Гра «Вгадай за описом».

Високий будинок житлового або офісного призначення. (Хмарочос)
Наукова установа, в якій за допомогою спеціальних інструментів виконують астрономічні спостереження. (Обсерваторія)
Збірка карт, ілюстрацій, таблиць. (Атлас)
Наука про небесні тіла. (Астрономія)
Небесне тіло Сонячної системи, що рухається по орбіті навколо Сонця. (Астероїд)

Пристрій, за допомогою якого створюється справжня картина зоряного неба. (Планетарій)

- Знайдіть і прочитайте речення у тексті з цими словами.

2. Гра «Так чи ні».

(Відповіді діти можуть сигналізувати картками червоного та зеленого кольорів)

Королівська обсерваторія знаходиться в Канаді.

За Гринвіцьким меридіаном визначають час.

Табличку для вимірювання висоти небесних тіл винайшли англійці.

Планета Земля дуже швидко переміщується в просторі Всесвіту.

У давнину приладом для визначення позицій сонця і зірок на небосхилі слугували астролябії.

3. *Творче завдання.* (на вибір)

Завдання для письменників.

- Прочитайте виділене речення. Поясніть, як ви його розумієте. Як можна піднести мрії до зірок?

- Напишіть мінітвір (7-10 речень) на тему «Мрії мого дитинства».

Завдання для художників.

- Створіть малюнок за змістом тексту.

VI. Підведення підсумків уроку.

Бесіда.

- Що цікавого дізналися, читаючи твір?

- Що нового прочитали?

- Про що б хотіли розказати батькам?

- Куди б хотіли потрапити за допомогою чарівного атласу?

Література

1. Богданець-Білоskalенко Н.І. Проблема формування особистості у змісті підручників з читання для початкової школи (50-ті роки XIX – 50-ті роки XX ст.). – К. : НВФ «Славутич-Дельфін», 2014. – 152 с.
2. Богданець-Білоskalенко Н. Робота з науково-художніми та науково-популярними текстами на уроках літературного читання в початкових класах *VII Волошинські читання «Шкільна мовно-літературна освіта: традиції і новаторство»: матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції (17 травня 2019 року)*. 2019. – стор. 258-263.
3. Богданець-Білоskalенко Н., Шумейко Ю. Українська мова та читання: підруч. для 3 класу закл. загальн. середн. освіти (у 2-х частинах) : Частина 2 : Читання. Київ : Грамота, 2020. 160 с.
4. Давидов А. Про науково-художню літературу // Українська дитяча література. Хрестоматія: У 2 ч.: / Упоряд., вступ. ст. та біогр. нариси: І.А.Луценко, А.М.Подолинний, Б.Й.Чайковський. – К.: Вища школа, 1992 – Ч.2. – С. 19-20.